

תורה שמוציא מפיו, להטות עצמו אליו יתברך. ולכן מצוה לקרות שמע בכל יום שתי פעמים, וכן שאר ברכות ותפילות שתקנו חז"ל. אך התנאי לזה כשאין אדם משנה בדיבורו, כמ"ש לא יחל – לא יעשה דבריו חולין. מכלל שדבריו הם קודש בעצם על ידי קדושת השי"ת שנתן בכל איש ישראל.

וכפי מה שהאדם שומר פיו, כן זוכה שכל היוצא מפיו יעשה, שיועיל לו הקבלה והתפילה בפיו, שכן יהיה' (שפת אמת מטות תרל"ד).

פרק שני

האומר הרי את עלי כאימא פותחין לו פתח ממקום אחר שלא יקל ראשו לכך. הרשב"א מפרש 'ממקום אחר' – שאין פותחים לו בכבוד אמו, אילו ידעת שנדרך אינו כבוד לה, לא היית נודר. ואף על פי שהצרכת הפתח כאן אינה אלא מדרבנן, אין פותחים הנדר בכבוד אביו ואמו. ויש שמפרשים פותחים לו ממקום אחר כלומר, לא שיתירו לו נדרו באמירה סתמית שאין זה נדר [הואיל והתפסת בדבר האסור], אלא מראים לו שהוא נדר ופותחים לו פתח בחרטה כמו שעושים לנדרים גמורים (עפ"י תורי"ד ורש"י להלן).

דף יד

התפסה בדבר האסור

מפורש במשנה שהנודר בדבר האסור, כנבלות וטרפות – הרי זה מותר. ונחלקו הראשונים בדין זה, האם עם הארץ צריך התרה, או שמא רק ב'הרי את עלי כאמא' הצריכוהו כן. הרמב"ם (נדרים ב, ג. וע' בתשובותיו (בלאו) קמו) פסק שעם הארץ זקוק להתר חכם לעולם, ודברי המשנה בסופה מוסבים גם על הרישא. וכן פסק בעקבותיו בשלחן ערוך (יו"ד רה, א. וכן משמע מתוך תשובת הרשב"א ח"ג שיד ובשו"ת מהרי"ל קסט. וכ"פ הב"ח שם). לעומת זאת הרמב"ן הרשב"א בחדושי (וצ"ע מדבריו בתשובה הנ"ל) הר"ן והרא"ש (בפרושו ובפסקיו) ורבינו ירוחם, נקטו (וכ"פ הש"ך שם) שאין צריך התר לעם הארץ אלא באוסר אשתו.

נראה מדברי הראשונים שנחלקו בעיקר הטעם שהצריכו התרה לעם הארץ; מהרא"ש (יד.) מבואר כיון שע"ה רגיל בנדרים הרי אם נתיר לו עלול הוא להקל ראשו ולידור לעיתים גם באופן המועיל. אך לא החמירו אלא במצוי, כבאוסר אשתו עליו, ולא בשאר נדרים שאינם מצויים (ע' בר"ן במשנה ובדף יד:), או החמירו באשתו בלבד כדי שלא יהא רגיל לאסרה, אבל לא חששו אם אוסר דברים אחרים על עצמו או על חברו (ערשב"א). או החמירו באשתו בלבד להצריכו פתח כי שמא יסבור עם הארץ שאין נדר חל על אשתו (תורי"ד), משא"כ בשאר נדרים.

אך להרמב"ם, החשש בעם הארץ הוא מחמת שאינו בקי בדיני נדרים, לחלק בין דבר הנדור לדבר האסור [בדומה לדין נודר בתורה] שהחמירו בעם הארץ כדלהלן, מפני שאינו מבחין בין 'בה' ל'במה שבתוכה', לכך החמירו עליו בכל גווני. ואין חילוק בין נדר מצוי לשאינו מצוי.

[נראה לפי זה שגם הגדרתו של 'עם הארץ' לענין זה, אינה מוסכמת; לדעת הרמב"ם, עם הארץ הוא זה שאינו בקי בהלכות נדרים, להבחין בין דבר האסור לנדור. וכן כתבו להדיא הרשב"א (בתשובה הנ"ל. וע' גם בחדושי' להלן כג: שלכך סתם התנא דבריו, כי אין רובן של בריות תלמידי חכמים וסמך על הרוב) והרשב"ץ (ח"ב כה), ולפיכך כתבו שעכשיו כולי עלמא כע"ה לענין זה 'שזה הדין שאין הנדר נתפס בדבר אסור – מועטין הן בדור שבקיאין בו. ודינן כעם הארץ בזה' (לשון התשב"ץ). אמנם לפי הרא"ש מסתבר לכאורה שעם הארץ הוא זה הרגיל בנדרים].

בפרש"י (יד. ד"ה פותחין) מדויק שרק בנדר באימא פותחים לו שלא יקל ראשו בכך להזכיר אמו לגנאי. וצ"ל שאף בנדר בספר תורה הרי זה גנאי. ואין כן דעת שאר ראשונים.

כתב בשו"ת מהרלב"ח (אה"ע כז) שזה שאין הנדר חל כשהתפיס בדבר האסור, דוקא כשלא פרש איסור בתחילת דבריו, אבל אמר 'הרי זה אסור עלי כנבלה' וכדומה – אסור, כיון שכבר בתחילת דבריו אמר לשון נדר גמור, מה לי אם גמר דבריו באופן שאינו מועיל.

וכתב המשנה-למלך (נדרים א,ז) שדבריו אפשריים רק לאותן השיטות שעיקר הנדר הוא 'דבר זה אסור עלי' אף בלא התפסה, אבל לאומרים שבלא התפסה אינו מועיל אלא מדין 'דות נדרים' כאילו אנו ממשיכים דבריו... 'קקרבן', הרי שאם הוא עצמו גמר דבריו ופרשם, אין לנו לפרש דבריו אחרת. וכיון שהעיקר הוא ההתפסה, אין כאן התפסה בדבר הנדור ולא חל בו הנדר. (וראה בספרים שצויינו בתחילת המסכת). וכבר הביא המשל"מ בסוף דבריו שהריטב"א בקידושין (נד. וכ"כ כאן יג:) כתב במפורש שאף אם אמר 'אסור', כיון שגמר דבריו בדבר האסור, לא חל הנדר. אלא שהמשל"מ פירש שהריטב"א לשיטתו שעיקר הנדר הוא ההתפסה, לכך אם התפיס בדבר האסור אין בנדרו כלום אעפ"י שאמר 'אסור', ואולם המחנה-אפרים (נדרים יא) נקט שאף אם עיקר הנדר הוא אמירת איסור, אם גמר דבריו בהתפסה בדבר האסור הרי קלקל דבריו הראשונים. וכן דייק מלשון הר"ן בריש המסכת ומלשון רש"י בסוגיתנו ומשאר ראשונים.

וכבר הסתפק בשאלה זו, כשפרש 'דבר זה אסור עלי', התשב"ץ (ח"ב סוף כה), ונשאר ב'צריך עיון'. המתפיס בעשיית איסור, כגון שאומר 'הרי זה עלי כאכילת נבלה' – אין זו התפסה כלל, אף לא כהתפסה בדבר האסור שהחמירו בה חכמים, שלא החמירו אלא בדבר אסור, דומיא דדבר נדור, אבל זה שלא התפיס בדבר מסוים – אף עם הארץ אין צריך התרה. וכיון שכך, אף אם אמר 'כאכילת עולה' שהיא דבר הנדור – מותר. אלא שאם הזכיר במפורש איסור, יש לעיין בדבר וכנ"ל (עפ"י תשב"ץ ח"ב כה). וצריך לחלק בין מתפיס בפעולה למתפיס ביום' שמפורש בברייתא שמועיל לאסור כשנדור ובא מאותו היום, הגם שלא התפיס בחפצא. וצ"ע.

'אמר אביי: לא אמר כלום מדאורייתא וצריך שאלה מדרבנן.' עתוס' (ד"ה ה"א) שאפשר לפרש דין המשנה כלפי דין דאורייתא, הגם שמדרבנן הדין שונה. וכ"כ התוס' ביבמות (גב רע"א) שאין להוכיח מהמשניות כי אפשר לפרשם ששנויות כלפי הדין דאורייתא. וכן פרשו בגמרא להלן (מד: לעולא) הברייתא 'פסור' – מדאורייתא, אבל מדרבנן חייב. מאידך מבואר בגמרא בכמה מקומות שההנחה הפשוטה היא שהמשנה והברייתא מדברות על דינים הנהגים בזמן ההווה – ע' יבמות פא. (אליבא דריש לקיש סתם משנה מדברת בתרומה בזמן הזה); כתובות כה. (קסבר חלב בזה"ז...); גטין ד: (תינח בזמן שביהמ"ק קיים...!). וע' שבת פ. ('קלקולו זהו תקונו' לפרש"י, מבואר סתם משנתנו דיברה לאחר החורבן). וע' גם בתוס' בכורות לו: ד"ה התרת.

וע' עוד: השגת הראב"ד על המאור רפ"ד דפסחים; רשב"א להלן ה. פני יהושע פסחים יד. חזון איש שביעית ג, כא ובסוף זרעים.

‘אמר אביי: לא אמר כלום מדאורייתא... רבא אמר: הא בתלמידי חכמים הא בעם הארץ’. בכמה מקומות מצינו שרבא מעדיף להעמיד הדין באוקימתא או בפלוגתא ובלבד שלא להוציא הדברים ממשמעותם הפשוטה, ואין כן שיטת אביי – ע’ במצוין בסוטה ח ובבכורות ד.

(ע"ב) ‘הנודר בתורה לא אמר כלום’. הר"ן פירש משום שדעתו על הגוילין. ובתורי"ד מובא הטעם שהוא כנשבע במצוות הכתובות בתורה ואין זו שבועה, כמו שאמרו לעיל שהנשבע בקרבן מותר. וכן הנשבע בקדושת שבת וימים טובים אינה שבועה כי אם בנשבע בהזכרת השם.

“דעתיה על האזכרות שבה”. הרשב"א כתב ש'אזכרות' לאו דוקא אלא כל הכתוב בתורה יש בו קדושה, ונקט דבר הקדוש ביותר, אבל אפילו היה הספר מחוק ולא נשתיירה בו אזכרה, אם אמר במה שכתוב בה, נראה ודאי שאסור [וכן בשאר כתבי הקודש].
ואולם מדברי הראב"ד והר"ן משמע ש'אזכרות' – דוקא [ולפי הר"ן אפשר הכוונה לקרבנות ולכלי שרת הכתובים בה. והרמב"ם כתב מפני 'איסור' ו'נדר' שבה], ולא שאר כתובים. ומשמע שלדעתם שאר הכתב אינו 'דבר הנדור' כי קדושת הכתב חלה ממילא כשכותב לשם ספר תורה, ורק שמות הקודש נחשבים 'דבר הנדור' (להראב"ד. ויתכן שלהרמב"ם אילו אזכרות אינן 'דבר הנדור' מפני שהן קדושות מאליהן אלא שיש דין בכתיבתן לכתוב לשם השם, ואין האדם מקדש את השם עצמו אלא את הכתיבה, והשם קדוש מאליו. ע' ביצחק יקרא מא).

הרמב"ם (שבועות יב, ג-ד) חילק בין נשבע בתורה שחלה שבועתו בדנקיט ליה בידיה או כשאמר במפורש 'במה שבתוכה' שדעתו על האזכרות שבה, ובין שאר כתבי הקודש שהנשבע בהם – אין זו שבועה. והראב"ד תמה על חילוק זה.

הגאון מרוגאצ'וב כתב בספרו 'צפנת פענח' שהרמב"ם הולך לשיטתו בסוף הלכות מגילה, זו לשונו: 'כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידין ליבטל לימות המשיח חוץ ממגילת אסתר, והרי היא קיימת כחמשה חומשי תורה וכהלכות של תורה שבעל פה שאינן בטלין לעולם...'. ועל כן אין השבועה חלה אלא כשנשבע על דבר הקיים לעד, שלא ייבטל לעולם. ומגילת אסתר, הגם שאינה בטלה הלא אין בה אזכרות. והראב"ד שחלק, גם הוא לשיטתו הולך שהשיג על דברי הרמב"ם הללו וכתב 'לא יבטל דבר מכל הספרים, שאין ספר שאין בו לימוד, אבל כך אמרו: אפילו יבטלו שאר ספרים מלקרות בהם, מגילה לא תבטל מלקרותה בציבור'.

א. כנראה פירש שלא נשבע באזכרות עצמן אלא בספרים שיש בהם אזכרות, וכיון שאותם ספרים ייבטלו הרי זה כנשבע בדבר שאינו קיים לעד ע' רש"י חולין שתורת משה קרויה תורה לפי שניתנה לדורות, ושל נביאים לא נקראו אלא 'דברי קבלה' שקבלו מרוח הקדש כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור והמעשה. וע"ע מי השלוח ר"פ מטות שזה ענין החילוק בין נבואת משה ב'זה הדבר' שהוא תמידי, וכאילו בכל דור ודור נאמר הדבר הזה עצמו, ובין שאר נביאים שנתנבאו לפי העת והענין. הערת הר"י זיבאלד שליט"א]. ומ"מ ספרים שיש בהם אזכרות שונים משאר מצוות שאם נשבע בהן או בשבת וימים טובים אינה שבועה (כמוש"כ הרי"ד) הגם שהן קיימות לעד (כמוש"כ הרמב"ם. ומה שאמרו מצוות בטלות לעת"ל כנראה הוא ענין אחר). ועדיין צריך באור.

ב. בחדושי חת"ס פירש טעמו של הרמב"ם, שרק בנודר בתורה שייך לומר שנודר בקרבנות ונדירים שכתובים בתורה או נשבע בשבועה שבתורה, משא"כ בשאר כתבי הקודש. וצ"ב.

‘קונם שאני ישן... הרי זה בלא יחל דברו’. מבואר בגמרא (טו.) שאינו עובר בלא יחל אלא מדרבנן.

ויש לדייק בשינוי לשון המשניות שב'הרי את עלי כאימא' שנינו 'פותחין לו פתח ממקום אחר שלא יקל ראשו לכך' ואילו כאן נקט התנא 'הרי זה בלא יחל' – משמע שפעמים תקנו חכמים שיהא כנגד גמור ופעמים לא תקנו אלא חומרא בעלמא שצריך התרה.

ואין צריך לומר לדעת רבא לעיל שלא הצריכו התרה אלא לעם הארץ, שודאי אינו נדר גמור, אלא אף לאביי שאין חילוק בין ת"ח לעם הארץ (עתוס) אלא כולם צריכים התרה, אעפ"כ אין זה נדר גמור מדרבנן רק הצריכוהו התרת חכם (ומיושבת היטב לשון הברייתא 'לא אמר כלום' – שאף נדר מדרבנן אין כאן באמת). ונפקא מינה שבכגון זה אין אומרים 'כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון' כיון שלא תקנו כאן דין נדר. ואם נדר על דעת רבים – יש לו הפרה. מה שאין כן בנדר גמור שמדרבנן.

וקל וחומר בנדרים שהחמירו בהם מצד המנהג ולא מדינא דגמרא, שיהא להם התר גם ב'על דעת רבים' (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"א קכז, ד).

א. כעין זה יש בתשב"ץ (מובא בב"י רה), להקל בנדר שאינו אלא לעם הארץ, כשנדר מחמת אונס. ע"ש. וכיו"ב בשו"ת רדב"ז (ח"א תרח) לענין שפותחים לו בנולד בנדר כזה שלא חל מן הדין, אלא שהם לא דיברו לדעת אביי.

ב. מבואר בר"ן (טו): שבנדר על דבר שאין בו ממש החל מדרבנן, אף על פי שמתבטלת מצוה מהתורה ע"כ, עקרו חכמים ב'שב ואל תעשה'. ונראה לכאורה שזהו רק ב'בל יחל' דרבנן אבל בנדר שהצריכו חכמים התרה לעם הארץ, לא שמענו שיש בכחו לעקור דבר מהתורה.

'אל ישן היום שמא ישן למחר... כי לא מזדהר – בתנאה'. אף על פי שבמגרש על תנאי אין חוששים שמא לא תקיים התנאי אלא נישאת לאלתר – שונה איסור אשת איש החמור, הלכך אין חוששים שתעבור, משא"כ בנדרים (עפ"י ראשונים בגטין פג).

הריטב"א כתב לחלק בין תנאי 'שלא אישן' שאינו בידו כל כך, לשאר תנאים. וכבר תמחו מהמשך הסוגיא בתנאי ד'אם אלך למקום פלוני'. ויש מי שפירש (הגר"א יפהן בהערותיו על הריטב"א) שמחלוקת הסוגיות בדבר, והריטב"א אמר לפי משמעות הסוגיא בגטין שלרב יהודה אף בגט יש לחוש שמא לא תקיים התנאי, אבל רק בתנאי שאינו בידו כל כך. פירוש אחר בדברי הריטב"א ע' בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א קכג.

דף טו

'שבועה שלא אישן שלשה ימים, מלקין אותו וישן לאלתר'. הר"ן (יד: כה.) והרשב"א כתבו שזה דוקא בשבועה אבל בנדר לא מצינו שהוא אסור, ולכן הנודר 'קונם עיני בשינה לעולם' – אינו בכל יחל. וכבר ציין הגרעק"א לדברי התוס' בגטין (לה. ד"ה ונודרת) שכתבו שלוקין על נדר כזה (אף בטרם ישן). ויש להבין במה נחלקו.

אפשר שהר"ן והרשב"א הולכים לשיטתם (בסמוך ובר"ן לה. וכ"מ ברשב"א ובר"ן לו. גבי מודר קטן) שהמדיר את חברו בהנאה והנהו – המודר בלבד לוקה ולא המדיר, שלא כשיטת הרמב"ם. ויש לפרש מחלוקתם שלהר"ן איסור בל יחל ענינו לקיים את האיסור שהנדר החיל, ולכן אין עובר אלא הנהגה וכמו בכל איסורי הנאה, שהרי הנדר יצר איסור הנאה והעובר עליו – לוקה. והנודר, אף שהכשיל את הלה באיסור הרי לא נהנה. ולשיטת הרמב"ם יש לפרש שמהות איסור בל יחל הוא חילול הדיבור, לא העבירה על מה שדיבורו יצר. ולכך על אף שלא הוא זה שנהנה מ"מ בזה שהנהגה את חברו חילל את דיבורו.

לפי הגדרה זו האחרונה, מובנים היטב דברי התוס' שכשנדר דבר המנוגד למציאות הרי בזה עצמו שדיבר